

Derekak vagyunk ...?*

Százezres példányszámban kinyomtatott kérdőív fekszik előttem, a címe: LAKÁSIGÉNY-BEJELENTÉS. Szociológus vagyok, a kérdőívek szakmai okokból is érdekelnek. De ezt különösen kíváncsian forgatom: ritkán készül ennyire fontos úrlap. Kitöltése, beadása százezreket foglalkoztat. Egységesített palackposta ez, úsztatja a reményt a lakásügyi osztály biztató partjai felé. És február óta folyik a vízre bocsátás.

Az íveken szereplő válaszokat számokká alakítják (kódolják), majd számítógépre viszik, s a gép segít megállapítani a kiutalások méltányos sorrendjét. A gép pártatlan — amióta a sorban álló lakásigénylők kérelmeit „ő” bírálja el, a döntéseket hajlamosak vagyunk objektívebbnek elfogadni, mint amikor még nem működött közre gép ezek meghozatalában. Talán így is van. De a gép csak azt tudhatja, amit az ember közöl vele, és csak arra válaszolhat, amit kérdeznek tőle. Nem a gép dönti el, hogy *mit kérdeznek* az igénylőktől, *hogyan kérdezik* azt (hogyan kell és lehet válaszolni), és *hogyan értékeli* (vagy értékeli ő, a gép) a válaszokat.

Közismert, hogy a lakásigénylések benyújtása és elbírálása milyen gazdasági és jogi feltételek között folyik. A legfontosabb — és legsúlyosabb — adottság a lakáshiány. Ezért nem — már csak ezért sem — beszélhetünk tisztán a szükségletek szerinti elosztásról. Igénylést csak az nyújthat be, aki meghatározott ideje a fővárosban él (vagy dolgozik). Az igénylőket azután jövedelmük szerint csoportosítják. Az egy főre jutó havi jövedelem határozza meg, hogy az igénylő család a lakáselosztás különböző formái közül melyikre pályázhat, melyik sorba állhat be. Ettől függ majd, mekkora összeget kell befizetnie a lakás kiutalásakor, és ezt milyen további fizetési kötelezettségek követik. A tanács tehát elsőként nem az igénylők jelenlegi lakáshelyzete, a „natúrális” rászorultság mértéke, hanem a megoldási módokat meghatározó jövedelmi és vagyoni helyzet alapján válogatja szét a kérelmezőket. Csak ezután következik a többi adat figyelembevétel és elbírálása.

A lakásigény-bejelentésben a kérdések nagyjából kétféle információra vonatkoznak: „adminisztratív” rendeltetésű adatokra, melyeknek nincs szerepük az értékelésben (név, lakcím stb.), és olyanokra, amelyek már „pontoznak”, amelyek hatással lesznek a kérvény elbírálására. (Van néhány olyan kérdés, amely nem „hoz” pontot, csak minősít, megkülönböztetést tesz. Például az, hogy egészségi okokból kér-e földszinti vagy első emeleti lakást?)

Az üres kérdőív azt mondja el, hogy a lakáselosztó hatóság mit és hogyan kérdez meg az igénylőtől. Az értékelés pontos menetéről, arról a *pontszámrendszerről*, amely végül egynemű számértékké alakítja

*E korábbi, 1981-es frásának újraközlésével búcsúzunk nemrég meghalt barátunktól.

— például — a családtagok számát és a jelenlegi lakás komfortját, ez az űrlap nem tájékoztat. De így is tartalmazza a lakáselosztás ma érvényes szempontjait, értékrendjét, az elérni kívánt célokat. Az igazságosnak tekintett elosztás főbb elvei, a *prioritások iránya* szerepel benne, csak a részletes arányok, súlyok nem. Az, hogy mit kérdeznek és hogyan, azt is elárulja, hogy *mi okból* és *mi végett* kérdezik.

Ezért, bár különösnek tűnhet, erről az üres kitöltetlen kérdőívről — amely maga kérdez — kérdések tehetők föl.

Előljáróban megemlítem, hogy a kérdőív néhány pontját nem könnyű kitölteni, illetve a kérdés nem egyértelmű, s ez a feldolgozást is nehezíti. Például a családi állapot változásai között nincs megemlítve az *elváltak* státusa. A jelenlegi *lakáshasználat jogcímére* vonatkozó kérdés nem teszi lehetővé, hogy a külön lakó házastársak mindegyike félreérthetetlenül megjelölje: melyikük milyen jogcímen lakik. Ez azért okozhat bonyodalmat, mert a jelenlegi lakás méret- és komfortadatait ezekben az esetekben csak az egyik fél lakásáról kell megadni. Vajon hogyan dönti majd el a lakásügyi osztály, hogy — például — egy albérlőként vagy egy családtagként lakó személy lakásadatait értékeli éppen?

A efféle kitöltési — s várhatóan értékelési — bonyodalmaknál is fontosabb azonban, hogy az űrlapon szereplő, az értékelésben szempontként részt vevő kérdések mire terjednek ki és mire nem? Jó néhány kérdés, úgy vélem, fölösleges, míg néhány feltűnően hiányzik a kérdőívről.

Induljunk ki abból, hogy azok, akik öt évnél rövidebb ideje laknak Budapesten, nem igényelhetnek lakást, a többiek igényeinek besorolásában pedig vagyoni-jövedelmi helyzetük és rászorultságuk mértéke, továbbá első kérvényük benyújtásának időpontja dönt. Miért kell akkor megkérdezni, hogy pontosan *hány éve laknak állandó bejelentéssel* a fővárosban? (7. kérdés) Talán csak nem jelent előnyt, ha valaki régebben lakik itt? Például azért, mert idősebb vagy mert régebben költözött Budapestre? És mivel a feleségéről (élettársáról) is megkérdezik ugyanezt: melyik házas fél fővárosi honossága „ér” többet? Talán csak nem a férjé? Talán csak nem a feleségé? Miért nem elegendő, ha kijelentik, hogy az igényléshez megkívánt öt esztendő már eltelt? Miért nem differenciál kellően — az öt év fölött — az, hogy mikor adták be első igényüket?

Azután: megkérdezik, hogy az igénylővel együtt költöző személyek (ha nem házastárs vagy gyerek) milyen *családi kapcsolatban* állnak az igénylővel. Vajon a pontozásnál többet ér majd egy költözni szándékozó apai nagypapa, mint egy sógor? Vagy fordítva lesz igazságos?

És a családnál maradva: miért szükséges megtudakolni, hogy *hány élő testvére van* az igénylőnek és házastársának (18. kérdés)? A sok testvér a lakáshoz jutás dolgában jelenthet nagyobb családi segítséget (tehát előnyt), de jelentheti azt is, hogy a szülői támogatás többfelé oszlik meg (tehát hátrányt). Meg lehet állapítani, hogy éppen melyik esetről van szó? S ha végig nem vétetik figyelembe a testvérek vagy a szülők segítségi „kötelezettsége”, akkor mi értelme megtudni, hogy *vannak-e* testvérek? Miközben — melleleg — az, hogy a házaspár szülei élnek-e, a kérdőívől csak akkor derül ki, ha egy fedél alá kívánnak költözni.

Ha a házaspár az igénylés benyújtását megelőző öt éven belül lakást

változtatott, meg kell mondani, hogy ez *mikor* történt és *miért*. A *mikor* még hagyján — bár értékelését, pontozását, ráadásul *hónapra pontosan*, nehéz elképzelni. De hogy *miért* hagyták el előző lakásukat (lakóhelyüket), annak tudakolását végképp fölöslegesnek érzem. Az az „univerzális” felelet, hogy „mert elégünk volt”, vajon hány tizedpontot ér? És ha a számítóbakk ezt így árnyalják: „mert a szuterénból az emeletre vágytunk” — célt érhetnek-e fogalmazásukkal?

Hiányzik viszont annak a pontos megállapítása, hogy az igénylő család kikkel és mióta él együtt. Míg a költözni szándékozókra kiderül az életkoruk, családi kapcsolatuk az igénylővel, s az is, hogy mióta laknak vele, ugyanezt a lakásügyi osztály nem tudakolja meg azokról a családtagokról (rokonokról, társbérlőkről, főbérlőkről), akik nem fognak az igénylő családjával költözni. A jelenleg együtt lakókról csak azt kell közölni, hogy hányan vannak és hány önálló családot alkotnak. De hogy hány kiskorú gyerek, hány idős ember szorong együtt, miféle családi kapcsolatok kötik össze őket, s mióta tart ez az állapot, azt nem kérdezik meg — mintha a *különköltözés* elő sem fordulna a kérvényezés indítékai között. (Pedig az ilyen esetekben gyakran két család lakáshelyzete is megoldódhat a kiutalással.) És természetesen így az sem derülhet ki, hogy mióta lakik valaki társbérlésben, albérlésben, munkásszálláson stb. Mindez pedig, azt hiszem, figyelembe vevendő szempont lehetett volna.

Ha az elosztást a piaci helyzet és a rászorultság amúgy is épp eléggé összekuszált szempontjai vezérlik, akkor elegendő lenne *ezekről* tájékozódni — ezekről viszont alaposan és pontosan. A jövedelmi és lakáshelyzetén kívül eső tényezőknek pedig (miért hagyták el az előző lakást, hány testvérük van, és hasonló) nincs — ne legyen — helyük az értékelésben, a rangsorolásban.

A kérdőív III., befejező része teljes egészében ilyen felesleges kérdéseket tartalmaz. Itt a munkaviszonyról, a kitüntetésekéről és az igénylő társadalmi megbízatásairól érdeklődik a lakásügyi osztály.

A 40. kérdés arra vonatkozik, hogy az igénylő, illetve házastársa fizikai dolgozó, közvetlen termelésirányító vagy „egyéb” foglalkozású-e? A pontozáskor bizonyára a fizikai foglalkozás „ér” többet, a szellemi kevesebbet. A fizikai munka megbecsülését azonban talán nem ilyen, a munka közvetlen honorálásától ily távoli területen kellene nyomatékosítani. Sem a jogos lakásigények, sem a piaci vásárlóerő efféle kategorizálása nem igazságos magától értetődően. Senkinek a lakásnyomorát nem enyhíti, hogy ő szellemi dolgozó. És nem a piacgazdaság meghaladása, ha a pénznek szaga van — fintorgjon akár-hogyan a lakásügyi hatóság. Mert bár jól tudom, jól tudjuk, hogy a fizikai foglalkozásúak számos tekintetben — a lakáshelyzetükben is — társadalmi hátrányok elszenvedői, ennek az *átlagra* vonatkozó tendenciának a felismerése nem járhat következményekkel az egyes családok igényeinek elbírálásában. (Bőven elegendő, s épp elég bántó igazságtalansággal jár, hogy a jövedelmi helyzet alapján történő kategorizálás ezt teszi.) Az értékek és jogok effajta összezavarása oda vezet, hogy a dolgok elvesztik azonosságukat: a pénz nem pénz, a lakás nem lakás, ez ember nem ember — hanem mindegyik egy kicsit valami más is. Lehet-e csodálkozni ezek után azon, hogy — amint azt egy televízióműsorban láthattuk — magasan kvalifikált számítógépes mérnökök akcióba fognak: sorolják őket fizikai állományba, mert ezzel jobban

járnak? S mi bizonyítja jobban társadalmi előnyeiket annál, mint hogy ez sikerült is nekik? (Fordítva esetleg nem sikerülne.) A történelmi jóvátételként született hivatalos értékrend így válik groteszkké, a plebejus értékek önnön megcsúfolásukká, képmutató álcává, és, másrészt, igazságtalan megkülönböztetések forrásává — mert a történelmi jóvátétellel össze nem függő helyzetekben is vezérlő elvként igyekeznek alkalmazni őket. A gyakorlati veszteség kicsi, hiszen az így előnyben részesített „igazi” fizikai dolgozóknak épp elég hátrányuk marad ettől. Az elvek zavara azonban csak növekszik.

A 41. kérdés így szól: *Munkaviszonyának kezdete a) az első munkahelyén, b) a fővárosban, c) a jelenlegi munkáltatónál.* (A házaspár mindkét tagja válasszal tartozik.) Mármint, annak az embernek a munkaviszonya lehet egyáltalán hosszabb, aki idősebb. Annak a fővárosi munkaviszonya lehet hosszabb, aki régebben él (dolgozik) a fővárosban. És az dolgozhat régebben a *jelenlegi fővárosi munkahelyén*, aki idősebb is, régi fővárosi lakos is, s ráadásul valamiért nem változtatott munkahelyet. Olyan dolgok ezek, amelyeket honorálni kell? Méghozzá lakással? Mi köze mindennek ahhoz, hogy a házaspár éppen lakást igényel?

Ezután azt is megkérdezik a kérelmezőktől, hogy az elmúlt öt évben több munkahelyük volt-e kettőnél, s előfordult-e, hogy „kilépett” bejegyzéssel távoztak valamelyikből (42—43. kérdés)! Az *Élet és Irodalom* annak idején már írt róla, hogy a legújabb munkaügyi jogszabályok a munkahely-változtatás gyakoriságát és módját egyáltalán nem vagy a korábbinál enyhébben szankcionálják. Érthetetlen, miért éppen a lakásügyi hatóság kívánja pontozni ezeket.

A 44. kérdés arra vonatkozik, hogy az igénylő és házastársa *szocialista brigádtag-e* (brigádjuk netán többször is elnyerte a szocialista brigád címet), majd a 45. kérdésben a *fontosabb kitüntésekről* kell számot adni. Végül a kérdőív utolsó kérdése arról érdeklődik, hogy vannak-e *társadalmi megbízatásai* az igénylőnek és házastársának: választott testület tagjai-e, vagy esetleg valamilyen egyéb társadalmi megbízatással rendelkezik.

A kérdésnek erről a sorozatáról teljesen nyilvánvaló, hogy — szemben az összefoglaló kérdőív-alcím állításával — nem a *munkaviszony-nyal* kapcsolatos kérdéseket igyekszik tisztázni, hanem egy *emberképet* szorgalmaz: a munkájában *derék emberét*. Ez az ember hosszabb ideje folyamatosan egy munkahelyen dolgozik, múltjában nem szerepelnek a gyakori állásváltogatások kilengései, közösségben, szocialista brigádban munkálkodik, amikért nemcsak fizetést, hanem erkölcsi megbecsülésként, kitüntetés(ek)e)t is kapott már, végül pedig, vonzó emberi tulajdonságai miatt, a közösség bizalmát élvezzi, amely társadalmi megbízatással ruházta fel. Nos, óvakodnék felsorolni, hogy milyen egyéb tulajdonságokat tartok még fontosnak ahhoz, hogy egy embertársamat tiszteletre méltónak tekinthessem. Mércémnek, félek, nem lennének okmánnal dokumentálható elemei — s isten őrizzen attól, hogy egy majdani úrlap mégis megpróbálkozzék a kedvembe járni. Nem az a probléma ugyanis, hogy eléggé derék ember-e az, akire ráillik a kérdőívben vázolt személyleírás, hanem az, hogy egyáltalán derék embernek kell-e lennie annak, akinek a lakásügyi osztály lakást utal ki? Azt gondolom, hogy nem kell derék embernek lennie.

Ha a személyi jövedelem a munka elismerése, akkor már azt is

ellentmondásnak tarthatnánk, hogy a magasabb jövedelműek a lakáselosztásban csak a „pénzigényesebb” sorokba állhatnak be. De ezt mégsem tartjuk méltánytalanságnak, egy másik logika, a teherviselés arányos elosztásának logikája alapján. Pedig — elvben — ez a társadalomnak „hasznosabb” embereket sújtja. El kell tehát dönteni, hogy a lakás költségeihez való várható hozzájárulás, vagy az igénylőnek a (munkahelye által értékelt) munkaképessége, tényleges munkavégzése, „társadalmi hasznossága” stb. kapjon-e prioritást. S ha egyszer úgy döntöttünk, hogy az előbbi szempont a *lakáselosztásban* fontosabb, akkor nem következetes dolog ezt további, már a derekasság egyéb attribútumai szerinti differenciálással felülbírálni.

Ez azonban csak az értékválasztás következetlensége. Lényegesebb, hogy itt olyan szempontok lépnek be az értékelésbe, amelyeknek már *semmi közünk nincs a lakás, lakhatás állampolgári jogához* — és éghajlatunk alatt: a kényyszeréhez. Elfogadhatatlan, hogy egész családok nehéz lakáskörülményeit még a munkaképes családtagok — bárhogyan és bármivel minősített — emberi kvalitásai szerint is megkülönböztessék. Elfogadhatatlan a pénz további „illatosítása” is. És a derekasságnak éppen itt megjelölt jegyei elveszítik eredeti tartalmukat és minden hitelüket, ha a legnagyobb hiánycikk, a lakás elosztása arra készíti a lakosságot, hogy ilyen „tulajdonságokat” mutasson föl. Ha a szocialista brigádtagság vagy a társadalmi megbízatások ilyen elemi érdekekkel járnak együtt, mi maradhat, mi hihető a tartalmukból? Különösen a társadalmi megbízatások honorálása visszatetsző: meghazudtol minden állítást, amely a politikai és társadalmi szervezetek tisztviselőinek önzetlen közösségi munkájáról, önkéntes többletvállalásairól stb. szól. E tevékenységeikért lehet kitüntetések adni, a kitüntetések lehet — de nem feltétlenül rokonszenves — pénzjutalmakkal kíséreni, ám a lakást helyesebb lenne kihagyni az elismerés formái közül.

Mindezek bárki által érthető, jól áttekinthető problémák. Hogy a lakáselosztásban milyen szempontok, értékek számítanak, mi vezérelje az igazságosnak tartott döntéseket, az laikus vélemények vitájában is kialakulhat. Ezt a vitát folytatni kell, hogy a következő kérdőív jobb legyen.